

DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.3>

УДК 351/27

Демченко Володимир Миколайович

доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Херсонського національного технічного університету,
кандидат філологічних наук, доцент

ДЕРЖАВА ТА ЦЕРКВА: ДІАХРОНІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВА

Сьогодні православна церква східних слов'ян переживає важкий час, завдяки імперським прагненням Росії, яка завжди намагалася зробити свою Церкву на території колишньої імперії єдиною затвердженою державою конфесійною установою. У той же час сучасна католицька церква спрямована насамперед на соціальну сферу – специфічну допомогу людям, а православна характеризується ортодоксальними рисами, історичною зумовленістю та консерватизмом. У відносинах із державою православ'я виявляється в підпорядкуванні Церкви державі.

У сучасних дослідженнях залишаються важливими питання особистого вибору, ставлення до релігії, релігійного світогляду та взагалі церковно-державних відносин, коли громадяни мають належним чином усвідомити сутність цих інституцій як взаємозалежних і відносин між ними.

У статті проаналізовано погляди на зв'язок Церкви з державним розвитком інтелектуалів-письменників О. Солженіцина та Гр. Чхартішвілі.

Вивчено зв'язки Російської православної церкви з імперськими силами через її виправдальну політику щодо агресивних мотивів такої державної системи.

Володимир Великий обрав православну церкву, оскільки вона підтримувала у Греції централізовану владу, а монарх набував статусу представника Бога. Пізніше Іван Грозний завоював Церкву та всі інші нецентралізовані землі держави; Петро Перший скасував інститут влади церкви, замінивши його на поліцейський.

Підкреслюється, що справжня віра не передбачає наявності чи винятковості церковних установ – приміщень, територій тощо. Вони потрібні, але більше для спілкування парафії, для соціальних стосунків у межах певної церковної організації.

У висновках зазначено, що Російська православна церква має історичний зв'язок з державою, яку представляють правителі, і відповідно визначається третьюрядний статус простих людей у цих відносинах. Натомість релігійні настрої кожного окремого віруючого не залежать від цих інституцій, і вищезазначені людські та церковні чесноти не передбачають жодного впливу держави як керівної інституції.

У перспективі потребує більш докладного дослідження розгляд соціальних і політичних проблем, висвітлених у художніх творах, і живий дискурс з цих питань.

Ключові слова: Церква, держава, імперія, Гр. Чхартішвілі, Україна, Росія, релігійні відносини.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Останнім часом православ'я східних слов'ян переживає складні часи, що безпосередньо пов'язано з імперськими зазіханнями Росії, яка завжди намагалася й Церкву свою в ареалі колишньої імперії зробити всевладною (єдиною дозволеною),

водночас маючи її за владну інституцію, що підлягає державі. Під це підводяться й астральні постулати, наприклад: «на Заході Церква існує» (католицька організація), а «віри немає», а в Росії (ареал Сибіру) «Церкви немає, а віра є» (була апріорі). Розуміємо це так, що сучасне католицитво спрямоване насамперед на соціальну сферу – конкретну допомогу людям (волонтерські акції, просвітництво, медична сфера в умовах війни тощо); православ'я ж недарма позначається як «ортодоксія» (англ. Orthodoxy), оскільки визначається рисами традиційності (принципово незмінне), історичної зумовленості (постійна пов'язаність із владою) та консервативності (незмінність обряду). Зрозуміло, що Православна Церква також декларує соціальність і реформацію, але більшою мірою формально. Натомість Католицька Церква це декларувала на соборному рівні. Що ж стосується відносин із державою, то тут ортодоксія виявляється в самому визначенні терміна «цезаропапізм» (у католицькій навпаки – «папоцезаризм»), що передбачає підкорення Церкви державі (володарю).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку української державності постають нові проблеми, які мали вирішуватися ще в 90-х роках. Серед них домінують гуманітарні, зокрема й конфесійні. Саме тому державно-конфесійним відносинам присвячено чимало досліджень українських учених із різних галузей науки, зокрема В. Бондаренка, Р. Коханчука, С. Онищук, Б. Андрусина, М. Бабія, А. Колодного, Б. Лобовика, О. Сагана, М. Юрія, М. Палінчака та ін. Останньою ґрунтовною працею у цій сфері є дисертація В. Луценко, в якій дослідниця проаналізувала особливості формування та реалізація державної політики України у сфері релігії [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У цьому колі досліджень важливими залишаються питання особистого вибору людини, ставлення її до релігії, релігійного світовідчуття й узагалі – стосунків Церкви та Держави в антропоцентричному сенсі, коли громадяни

мусять правильно розуміти сутність і цих інституцій як взаємозалежних, і стосунків між ними.

Формулювання цілей статті. У цій статті ставимо за мету проаналізувати думки щодо Церкви та її пов'язаності з державним розвитком російських інтелектуалів – письменників О. Солженіцина та Гр. Чхартишвілі (Бориса Акуніна), оскільки в умовах сучасного гібридного воєнного протистояння думки кращих представників ворожої сторони є найкращими аргументами проти її політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вищезгаданий принцип «цезаропапізму» (ще – «візантизм») і зумовив легендарний вибір Володимира Великого, адже передбачає підтримку централізованої влади – монархії, де особа володаря набуває статусу «Божого ставленика». Він таким чином стає відповідальний за свій народ перед Богом, тобто генетично відчуває цю відповідальність, оскільки належить до царської династії. Тому, до речі, саме монархія вважалася ще античними філософами найкращим державним устроєм – на відміну від демократії, де ніхто ні за що не відповідальний. Зрозуміло, що в умовах останньої таким «володарем» (навіть диктатором) постає Закон, якому мають коритися всі – від простого люду до керівники держави. При цьому зрозуміло, що царі могли й не бути релігійними ортодоксами (як Петро I, який узагалі скасував інституцію церковної влади, поставивши замість неї поліційну; як Іван Грозний, який підкорив Церкву як і всі інші нецентралізовані інституції та території; зрештою як Путін, який її має як підвладну інституцію – на кшталт профспілок і комсомолу в радянські часи, ще й використовуючи церковні канони на підтримку ідеологічним концепціям мілітаризму й імперіалізму.

Хоча історично християнство масово було запроваджено на території сучасної України (легендарна особа Андрія Первозванного, напівлегендарна Аскольда, князі Ольга й Володимир як перші християни), саме сучасна Росія дистанціює себе як отого релігійного ортодокса, і навіть як центр

православ'я. Як ми вже зазначали, духовно-астральний ареал визначається десь у Сибіру, також існує чимало монастирських центрів на території Росії, а український Почаїв і навіть частина київської Лаври тісно пов'язані з московським центром. Проте головною ознакою цієї дистанційності є традиційна підлеглисть Церкви владі. Тобто провідний мотив отримання потужного інструмента влади Володимиром Великим розвивався вже на території сучасної Росії (не говоримо про чималі території проживання там народів ісламу). Головною причиною є традиційна сутність російської системи управління – централізм (жорстка владна вертикаль) та авторитаризм (канонічність особи правителя), що свого часу запозичені від чингізханівської моделі правління.

Відомий російський письменник і правозахисник О. Солженіцин, який на собі відчув тиск тоталітарної системи, перебуваючи в радянських таборах, створив кілька художніх творів з автобіографічною основою, найбільш концептуальний з яких – «У колі першому», де митець висловлює чимало думок щодо природи тоталітаризму та типового лідера («вождя») такої країни. До цього додається відома обставина про церковне минуле Сталіна, і це створює цікаву колізію. Письменник зазначає: в останні роки життя «хазяїну» було приємно, що Церква його «проголошує Богообраним Вождем. За те ж і він держав Лавру на кремлівському постачанні. Жодного прем'єр-міністра великої держави не зустрів Сталін так, як свого слухняного дряхлого патріарха: виходив його зустрічати до дальніх дверей і вів до столу під лікоть. І ще він подумував, чи не підшукати де подвір'я яке, і подарувати патріарху. Ну, як раніше дарували на поминання душі» [2, с. 124-125].

З цього уривку робимо висновок про неоднозначність більшовицького атеїзму, зокрема у стосунках із Церквою, а також про наявну паралель радянського вождя з імператорами царської Росії, які також були пов'язані своїми індульгенціями з церковними лідерами. Паралель запрошується і з сучасним тамтешнім лідером Путіним, діяльність якого (і політична, й

бізнесова) категорично підтримується патріархом неканонічної (неправомірної) Російської церкви – із тими ж аргументами про богообраність.

Що ж до народу, який виявляється «третім зайвим» у стосунках Церкви й Держави, то в часи монгольського нашестя митрополит Кирило домовлявся з ханом безпосередньо про охоронну грамоту для своєї інституції, а не про якусь поблажливість до мирян: «татарським мечем! – ось чим російське духовенство огородило землі свої, холопів і богослужіння», а тому, за словами солженіцинського персонажа, «усі народи, що мали нещастя бути православними, поплавилися кількома століттями рабства», оскільки «православна церква не могла протистояти державі!», і зрештою отрималася «країна рабів» [2, с. 140, 425]. Виокремлюємо з цього фразу про слабкість (апріорну) саме православної церкви у стосунках із владою та акцентуємо на слові «протистояти», що передбачає ледь не опозиційність Церкви.

Зауважимо, що безжальне викриття О. Солженіциним Сталіна та його політики не поставило проти нього сучасну російську владу, що вказує або на їхнє нерозуміння історичної аналогії, або на умисне демонстрування світові своєї демократичності. На відміну від цього письменника, якому влада дарувала чимало різноманітних нагород і який повернувся з вимушеної еміграції, Гр. Чхартишвілі (відомий під псевдонімом Борис Акунін) сам емігрував у 2014 році, коли російська влада скомпрометувала себе перед ним агресією щодо України.

Обидва митці – патріоти своєї Вітчизни, проте другий вважає, що ця владна структура є «чужою», і наводить аналогії з давньою історією Росії. Так, Гр. Чхартишвілі докладно аналізував минуле російської держави, виводячи становлення сучасного правління саме від принципів Чингісхана і стверджуючи, що зрештою не Візантія, а Орда стала владною патріархією Російської імперії, Радянського Союзу та сучасної Росії.

У романі «Счастливая Россия» ми виокремили кілька висловів письменника, що стосуються тріади стосунків «Людина – Церква – Держава» та викликають чимало роздумів і спонукають до аналізу. Так, у тезі «Віра в Бога – це ірраціональне, містичне відчуття, дуже особисте і суто індивідуальне» саме останнє словосполучення становить квінтесенцію релігії: саме людина особисто контактує з вищою силою, а не через Церкву чи державу. І саме тому «Церква – усього лише суспільний інститут, який виконує функцію посередника між кожною душею і Богом» [3].

Хоча «Церква – частина суспільства, найбільш піднесена у своєму духовному пошуку», вона не може випереджати рівень цивілізованості, щоб не відірватися від реалій світу. «Тому в темні часи вона бувала темною, в нетерпимі – нетерпимою, у жорстокі – жорстокою», – зазначає письменник. Однак усе одно, якщо церква не зраджує «головній своїй місії – нагадувати людині, що та не тварина, а частка Високої Сили», вона залишається світочем доброго. І чим похмуріша була епоха (тиранія земних володарів і навіть лиходійство архієреїв), у церкві все одно жеврів «невгасимий вогник, що зігривав душі» [3]. Саме цей вогник / світло і є атрибутом особистої віри.

Але не лише про стосунки Церкви й Держави пише Гр. Чхартишвілі – він намагається пророкувати майбутнє релігії [3]:

1. Релігія остаточно позбудеться стародавнього атавізму – дискримінаційного ставлення до жінки як людини «другого сорту». «Душа не визначається за статтю, і всі рівні перед Господом». Це відповідає сучасним цивілізаційним канонам, за якими гендерні, расові й інші проблеми схожості / розрізнення людей мають бути вирішені в усіх сферах життя.

2. Відбудеться примирення між релігійним і науковим світоглядом. Церква усвідомить, що «пошуки допитливого розуму нічим не загрожують Вірі», а науковці зрозуміють, що «атеїзм зовсім необов'язково є гарантією інтелектуальної свободи – осягати фізичні таємниці Всесвіту відмінно можна й виходячи з «концепції Бога». У такому ракурсі наука отримує нові обсяги

концептосфери, розширення меж світобачення й вирішення «вічних» проблем, зокрема походження світу й людини, а також держави.

3. Церква «відмовиться від будь-якого заохочення войовничості, перестане благословляти військовиків, кропити святою водою нові гармати і броненосці». Це стане «першим кроком до відмови від воєн як засобу вирішення міждержавних суперечок». У такому разі пацифістські орієнтації того ж таки протестантизму поширяться на інші віросповідання й почнеться розвиток іншого світу – денуклеаризованого.

4. Заповідь «не вбий» поширяться на все живе: Церква закличе людей відмовитися їсти м'ясо, скасувавши індустрію скотарства й м'ясозаготівлі, полювання й рибний промисел. «У Господа й природи достатньо засобів нагодувати нас і без убивства живих істот», – так зазначає Гр. Чхартишвілі вслід за богословами. Також це відповідає все більш актуальним теоріям здорового життя, зокрема й харчування, що ще до нашої ери утверджувалося в догмах даосизму.

5. З часом «розвинена й вільна особистість» не стане потребувати посередників між собою і Богом. «Більшість людей стануть комунікувати з Богом самостійно, без допомоги священика». До священиків же будуть звертатися люди, які потребують духовної допомоги – як хворі звертаються до лікаря. Тому осіб духовного звання залишиться небагато, але кожен з них матиме особливий дар служіння. Це відповідає концепціям протестантських приходів, яких стає все більше у світі, а країни з переважанням протестантів відзначаються найвищим рівнем економічного розвитку.

Храмів також буде небагато, однак «тимчасово втративши в кількості, Віра лише виграє в якості, не збідніє, а збагатиться», оскільки формальні віруючі відійдуть, а «залишаться ті, для кого життя без Віри не можливе. Ними і спасемося» [3]. Тобто наголошується на тому, що істинна віра не передбачає наявності або виключності церковних інституцій – приміщень,

територій тощо. Вони потрібні, але більшою мірою для комунікації приходу, для соціальних стосунків у межах певної церковної організації.

Висновки з даного дослідження. Отже, розглянувши особливості стосунків Церкви й Держави, описані російськими письменниками О. Солженіциним і Гр. Чхартишвілі, можна зробити висновок про історичну пов'язаність Російської Православної Церкви з Державою в особі її правителів, відповідно – третьорядну роль народу в цих стосунках. Натомість релігійне почуття кожної окремої віруючої людини не залежить від цих інституцій, а зазначені вище людські та церковні чесноти не передбачають узагалі впливу держави як владної інституції.

Перспективи подальших досліджень. Надалі плануємо продовжити розгляд соціальних і політичних проблем, висвітлених у художніх творах, і проаналізувати живий дискурс з цих питань.

Список використаних джерел

1. Луценко В. В. Формування та реалізація державної політики у сфері релігії в умовах європейської інтеграції України: дис... канд. наук держ. упр.: 25.00.02. Київ. НАДУ. 2019.
2. Солженицин А. І. В круге первом: роман. Москва. Наука. 2006. 796 с.
3. Акунин Б. Счастливая Россия URL: <http://knigi-besplatno.com/hudozhestvennaya-literatura/5251-boris-akunin-schastlivaya-rossiya-2017-fb2epubmobidocx.html>

ANNOTATION

Demchenko Volodymyr. Associate Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government Kherson National Technical University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

THE STATE AND THE CHURCH: DIACHRONIC AND PERSPECTIVE

Today, the Orthodox Church of the Eastern Slavs is going through a difficult time, due to the imperial aspirations of Russia, which has always tried to make its Church in the territory of the former empire the only state-approved institution and

institution. At the same time, the modern Catholic Church is aimed primarily at the social sphere - specific assistance to people, and the Orthodox is designated as orthodox with the traits of tradition, historical conditionality and conservatism. In relations with the state, orthodoxy manifests itself in the submission of the Church to the state.

In contemporary research, the issues of personal choice, attitudes to religion, religious outlook and, in general, Church-State relations, when citizens must properly understand the essence of these institutions as interdependent, and relationships between them, remain important.

The purpose of the article is to analyze the views on the Church's connection with the state development of Russian intellectuals – writers O. Solzhenitsyn and Gr. Chhartyshvili.

Our task was to study connection of the Russian Orthodox Church with the imperial forces through its justifiable policy regarding the aggressive motives of such a state system.

Volodymyr Great chose the Orthodox Church because it supports centralized power, and the monarch acquires the status of an appellant of God. Later, Ivan Terrible conquered the Church and all other non-centralized institutions; Peter First abolished the institution of church power, replacing it with a police one.

It is emphasized that true faith does not imply the presence or exclusivity of church institutions – premises, territories, etc. They are needed, but more so for communicating the parish, for social relationships within a particular church organization.

We conclude that the Russian Orthodox Church has a historical connection with the State, represented by its rulers, and, accordingly, a third-order role of the people in these relations. Instead, the religious sentiment of each individual believer is independent of these institutions, and the above-mentioned human and

ecclesiastical virtues do not imply any influence of the state as a governing institution.

Key words: Church, State, empire, Gr. Chhartyshvili, Ukraine, Russia, religious relations.

References:

1. Lutsenko V. V. Formuvannya ta realizatsiya derzhavnoyi polityky u sferi relihiyi v umovakh yevropeys'koyi intehratsiyi Ukrayiny: dys... kand. nauk derzh. upr.: 25.00.02. Kyiv. NADU. 2019.
2. Solzhenytsyn A. I. V kruhe pervom: roman. Moskva. Nauka. 2006. 796 s.
3. Akunyn B. Schastlyvaya Rossyya URL: <http://knigi-besplatno.com/hudozhestvennaya-literatura/5251-boris-akunin-schastlivaya-rossiya-2017-fb2epubmobidocx.html>